

Wanneer is iemand goed in Nederlands?

Marc van Oostendorp

In tijden van crisis grijp je soms terug op het verleden en zowel het schoolvak Nederlands als de studie Nederlandse Taal en Cultuur aan de universiteiten verkeren onmiskenbaar in een moeilijke periode. Bij het schoolvak kun je dat zien aan de voortdurende stroom van klachten van docenten, leerlingen en buitenstaanders over de geringe aantrekkelijkheid van het vak en de lage kwaliteit van de taalvaardigheid van afgezwaaiden. De problemen aan de universiteiten kwamen afgelopen september in de publieke aandacht toen bekend werd dat de opleiding aan de Vrije Universiteit dit jaar slechts 6 eerstejaars studenten trok en dat landelijk het aantal studenten in de afgelopen 10 jaar ongeveer gehalveerd is.

Wat is nu precies de oorsprong van die problemen? Ik denk dat die erin ligt dat zowel in het universitaire als het in het middelbare onderwijs de aandacht voor de genoegens van taalvaardigheid – goed leren schrijven, lezen, spreken en luisteren – gaandeweg is losgezongen van de inhoud. Ik denk dat het ook wel weer goed kan komen als we voor allebei die zaken weer meer aandacht krijgen.

Literatuurgeschiedenis

Het verleden leert ons dat Nederlands van oorsprong een praktische opleiding was, bedoeld om de mondelinge taalvaardigheid van academici te vergroten. De allereerste opleiding Nederlands aan de Nederlandse universiteiten, die in Leiden, begon officieel met een lofzang op het 'spraakvermogen'. De allereerste hoogleraar Nederlands, Matthijs Siegenbeek (1774-1854), opende als drieëntwintigjarige zijn oratie op de volgende manier: "Het spraakvermogen, veel geächte Toehoorders! is, buiten twijfel, een der heerlijkste geschenken, waarmede de mensch door zijnen weldadigen maker begiftigd is; een geschenk, 't welk alleen hem in staat stelt, de voortreffelijkheid van zijnen aanleg boven de overige bewoonders van den aardbodem te handhaven."

Siegenbeek was dan ook in eerste instantie aangesteld als hoogleraar in de welsprekendheid. Het was de bedoeling van zijn leerstoel om toekomstige predikanten, dominees en andere academici te leren zich in goed en aantrekkelijk Nederlands uit te drukken. Al snel begon hij zich met andere onderwerpen te bemoeien. Hij ontwierp in opdracht van de regering de eerste officiële spelling, en zijn leerstoel strekte zich uiteindelijk uit over de Nederlandse taal- en letterkunde én de vaderlandse geschiedenis. Over al deze onderwerpen publiceerde hij ook, en niet alleen voor geleerden; zo schreef hij ook een literatuurgeschiedenis voor gebruik op de middelbare school.

Begerenswaardige eigenschap

Het was in eerste instantie een leerstoel met weinig prestige, een hulpvak om studenten wat praktische vaardigheden bij te brengen, maar door onder andere Siegenbeeks inzet kreeg het vak snel zijn eigen inhoud en waarde, al kwam de grote bloei pas veel later, na de Tweede Wereldoorlog, waarin het vak steeds wetenschappelijker werd, en er gaandeweg steeds minder *allround*-neerlandici waren omdat iedereen zich in eerste instantie identificeerde als taalbeheerser, taalkundige of literatuurwetenschapper. Tot ook dat niet meer genoeg was en men zich nog verder specialiseerde.

Van hen werden de taalbeheersers de hoeders van Siegenbeeks erfenis, maar ook al snel op een wetenschappelijke manier. Een goede taalbeheerser kan heden ten dage zijn werk weliswaar 'valoriseren' door adviezen te geven over hoe een begrijpelijke of aantrekkelijke brochure te ontwerpen, maar het wordt niet langer als deel van zijn taakomschrijving gezien om zélf een gloedvol betoog te kunnen houden.

Op de studentenaantallen had dit alles in eerste instantie geen negatief effect. Integendeel: de verwetenschappelijking voltrok zich in een tijd dat er aan alle universiteiten grote collegezalen vol eerstejaars Nederlands waren. Tegelijkertijd kwamen die studenten waarschijnlijk niet allemaal af op die strenge wetenschap. Hoewel het moeilijk is om cijfers boven water te krijgen over wat de ambities van die studenten waren, is het niet raar om te veronderstellen dat velen van hen droomden van een loopbaan als journalist of schrijver en daarbij het leraarschap als een alternatief achter de hand hielden. Of dit nu klopte of niet, de gedachte bleef dat een opleiding Nederlands je taalvaardigheid vooruit zou helpen, en dat taalvaardigheid een begerenswaardige eigenschap was voor een intellectueel.

Andere route

Die magie lijkt uitgewerkt. Jonge mensen kiezen niet meer voor een opleiding Nederlands als ze hun taalvaardigheid tot bloei willen brengen. Ze kiezen voor een andere opleiding binnen of buiten de geesteswetenschappen – voor mediastudies, of voor communicatiewetenschap, of zelfs voor een andere traditionele opleiding als geschiedenis, een opleiding die de reputatie heeft dat je er niet alleen de wereld leert begrijpen maar dat je er ook leert schrijven.

Waar ging het mis voor de neerlandistiek? Ik denk dat in de loop van de tijd de verregaande verwetenschappelijking en specialisatie, die hebben geleid tot inzichten in zowel de taalstructuur als het taalgebruik, zowel in de geschiedenis van de literatuur als in de manier waarop de literatuur functioneert, de opleiding uiteindelijk geen goed heeft gedaan. Het is ongekend prettig om rond te dwalen door de wetenschappelijke tijdschriften en er valt heel veel uit te leren. Maar het is onvoldoende duidelijk dat de opleiding Nederlands de koninklijke route is naar die dwaaltuinen.

Wie wetenschappelijk met taal wil bezig zijn, kan ook taalwetenschap gaan studeren, en misschien is dat dan zelfs een verstandiger keus, want op die manier hoeft zij geen tijd te verspillen aan de studie van *Sara Burgerhart*. Mutatis mutandis geldt het omgekeerde voor wie zich juist helemaal op zelfrepresentatie in de achttiende-eeuwse literatuur wil storten en daarbij geen emplooi ziet voor kennis van het verschil tussen een labiodentale en een labiale nasaal.

Nu heeft de opleiding Nederlandse Taal en Cultuur dan omgekeerd weer voor op die gespecialiseerde studies dat hij *breed* is, dat je er juist leert met technieken uit de alfa-, beta- én gamma-wetenschappen naar de wereld te kijken. Maar kennelijk is dat niet aantrekkelijk genoeg; het geeft de neerlandistiek een onvoldoende eigen profiel. Het is voor veel mensen kennelijk te onduidelijk wat iemand die 'goed is in Nederlands' eigenlijk kan, of althans, wat zo iemand anders kan dan leraar worden – wat voor veel 18-jarigen een onaantrekkelijk perspectief is, en waarvoor inmiddels ook een andere route bestaat, namelijk het hoger beroepsonderwijs.

Geen theoretische kennis

Er is, denk ik, wel een oplossing: en dat is een terugkeer naar iets dat dichter ligt bij het oorspronkelijke ideaal: een neerlandicus is iemand die van alles weet over de geschiedenis van onze taal en literatuur, die kennis heeft van inzichten uit de taal- en de cultuurwetenschap en

deze weet toe te passen op casussen uit het Nederlands; en die kennis heeft van moderne empirische technieken om succesvol te toetsen of een tekst werkt voor een doelgroep. Maar een neerlandicus is vooral ook iemand die tegelijk zelf ook taalvaardig is op het hoogste niveau: welsprekend, in staat een tekst te maken die naar gelang de omstandigheden aantrekkelijk en/of duidelijk is, en vanzelfsprekend ook om Nederlands goed te kunnen verstaan en lezen – ook als het ouder of anderszins afwijkend Nederlands is.

Nee, dat is geen puur ‘wetenschappelijke’ vaardigheid, al kun je met onderzoek natuurlijk veel leren van wat wel of niet werkt: het is iets waarvoor je ook eenvoudigweg moet oefenen, om een eigen stijl te ontwikkelen die precies werkt bij jouw persoonlijkheid, en om voldoende flexibiliteit te krijgen om je in steeds andere omstandigheden te kunnen aanpassen. Daarvoor is niet alleen theoretische kennis nodig, maar ook praktische. Zoals in lichamen snijden voor een medicus ook maar tot op zekere hoogte een wetenschappelijke activiteit is en voor een belangrijk deel een kwestie van ervaring, zo kun je ook geen écht goede taalgebruiker worden als je je niet regelmatig oefent. Zoals je dat ook niet kunt als je helemaal geen theoretische kennis hebt.

Het profiel van de goede neerlandicus zou daarom voor mij weer moeten worden wat hij al is sinds Siegenbeek: iemand die enerzijds een brede kennis heeft van de Nederlandse taal en cultuur en die tegelijkertijd bijzonder taalvaardig is. Iemand bij wie die theorie en praktijk elkaar informeren. Gelukkig wordt er bij veel opleidingen in Nederland momenteel over deze kwestie nagedacht, en gelukkig lijken de gedachten vaak ongeveer deze richtingen opgegaan. Op allerlei manieren wordt gewerkt aan betere voorlichting, aan een duidelijker profiel van de afgestudeerde. Er zijn genoeg interessante banen waarvoor het heel belangrijk is om goed met taal te kunnen omgaan.

Emoji

Sterker, tot op zekere hoogte gun je die vaardigheid aan alle burgers. Nu is het helaas niet iedereen gegeven om een universitaire opleiding Nederlandse Taal en Cultuur te volgen, en het is misschien ook niet nodig dat alle Nederlandse burgers op het allerhoogste taalniveau opereren. Maar ik denk dat dit recept ook het schoolvak Nederlands zou kunnen verbeteren. Het probleem bij het schoolvak is in sommige opzichten spiegelbeeldig aan dat van de universitaire opleiding. De klacht is er vaak dat de nadruk juist te véél ligt op vaardigheden en dat er te weinig ruimte is voor inhoud. Tegelijkertijd worden die vaardigheden in ieder geval volgens sommigen niet goed aangeleerd: in de samenleving en in het hoger onderwijs zijn er klachten over de taal van mensen die van de middelbare school komen.

De geschiedenis van deze klacht is bekend. In de laatste decennia van de twintigste eeuw is er een bittere strijd gevoerd tussen twee groepen vakdidactici. Aan de ene kant stonden mensen die pleitten voor grote aandacht voor communicatieve vaardigheden, aan de andere kant stonden mensen die meer wetenschappelijke kennis op het programma wilden zetten – meer taalkunde bijvoorbeeld, of meer literatuurwetenschap. In haar Nijmeegse proefschrift *Vensters op vakontwikkeling* (2016) beschrijft Maria van der Aalsvoort deze discussie, die regelmatig uitliep op bittere strijd, zorgvuldig. Ze werd keer op keer gewonnen door de aanhangers van de communicatieve paradigma's en gegeven het bovenstaande lijkt me dat niet per se ten onrechte. Nederlands is niet voor niets een groot en belangrijk schoolvak – we leren leerlingen om er burgers te zijn die kunnen deelnemen aan onze ingewikkelde samenleving, voor zulke deelname is goede taalvaardigheid nu eenmaal nog altijd een vereiste, en het lijkt mij ook niet denkbaar dat we op afzienbare termijn ineens over ingewikkelde politieke onderwerpen met elkaar kunnen communiceren in emoji.

Excelleren

Alleen hebben, misschien door de bitterheid van de indertijd gevoerde strijd, de vaardigheden wel heel veel kennis weggevaagd uit het middelbaar onderwijs. Er is te veel gedacht dat die twee met elkaar in oppositie staan en bovendien hebben rond de eeuwwisseling veel vroegere voorstanders van kennis zich enigszins teruggetrokken uit het onderwijs. Dat gold in ieder geval voor de meeste academische neerlandici die niet zagen hoe ze hun wetenschappelijk werk nog aan scholen konden presenteren. Naar mijn gevoel heeft een en ander dus geleid tot verschraling van het schoolvak, dat zeker bij de invoering van de tweefasenstructuur werd tot een puur dienstbaar vak. Bij Nederlands oefen je leesvaardigheid, maar het echte inhoudelijke lezen doe je bij andere vakken.

Gelukkig komt ook hieraan langzaam maar zeker een einde. Zowel informeel als formeel zoeken neerlandici van de universiteiten en van de scholen elkaar veel meer op. Informeel gebeurt dat bijvoorbeeld via sociale media. De meest georganiseerde vorm daarvoor is voor zover ik dat kan zien de Facebook-groep *Leraar Nederlands*, die ongeveer tienduizend leden heeft – niet alleen docenten op alle vormen van het middelbaar onderwijs en van het mbo, maar ook tal van neerlandici. Tegelijkertijd zijn er ook allerlei min of meer officiële pogingen om meer inhoud naar het vak te brengen. Zo zijn er zogeheten ‘meesterschapsteams’ ingesteld die het universitair onderzoek dichterbij de school moeten brengen – voor Nederlands zijn er twee, nauw samenwerkende teams, een voor taalkunde en taalbeheersing, voorgezeten door Peter-Arno Coppen van de Radboud Universiteit, en een voor letterkunde, voorgezeten door Erwin Mantingh van de Universiteit Utrecht. Deze teams stelden een paar jaar geleden in een manifest de term ‘bewuste taalvaardigheid’ voor, een term die precies aanduidt wat de goede richting is: het onderwijs in het Nederlands moet gaan om vaardigheden, maar die vaardigheden werken alleen als ze geïnformeerd worden door kennis.

Want dat is in essentie de klacht tegen een groot deel van het huidige schoolvak: dat het teveel gebaseerd is op ‘trucjes’, op vaardigheden zonder kennis. Zulke trucjes zijn niet alleen saai, ze zijn bovendien weinig effectief. Wat heb je als leerling aan strakke richtlijnen over waar in een sollicitatiebrief de aanhef moet staan en hoe de ondertekening precies moet luiden als over een aantal jaar bedrijven willen dat je niet met een brief solliciteert maar met een video? Is het dan niet handiger om te begrijpen hoe effectieve zakelijke communicatie werkt? Moeten we scholieren met andere woorden in onze almaar veranderende maatschappij niet meer bagage meegeven zodat ze zelf hun keuzes kunnen blijven maken?

Een voordeel van het niet langer concentreren is bovendien dat Nederlands zo weer een vak wordt waar je ook echt in kunt uitblinken, waar je in kunt excelleren. Ook dat ontbreekt voor het gevoel van veel mensen in het onderwijs nu; en daarmee breekt een motivatie om je echt voor het vak in te zetten.

Aardbodem

Het idee van de meesterschapsteams blijkt overal in goede aarde gevallen te zijn. De Taalunie, de Vlaams-Nederlandse overheidsorganisatie voor taalbeleid, spreekt van ‘competente taalgebruikers’ en lijkt daarmee min of meer hetzelfde te bedoelen. Ook het ‘docentontwikkelteam’ van Curriculum.nu, een groep docenten uit het basis- en het middelbaar onderwijs dat in opdracht van het ministerie nadenkt over de grote lijnen van het onderwijs Nederlands voor de komende decennia, lijkt het idee te hebben omarmd dat je iets moet begrijpen van hoe taal werkt om zo nog beter van die taal gebruik te kunnen maken.

Want dat is wat taalvaardigheid is: je als mens volledig kunnen uiten met het belangrijkste instrument dat we daarvoor hebben – dat complexe, fascinerende, zelf voortdurend veranderende instrument, de taal. Daarvoor is nodig dat je je niet beperkt tot een paar trucjes, want die zijn nooit genoeg om de wereld aan te kunnen. Nodig is dat je het instrument leert koesteren en begrijpen – of dat nu is op het niveau van een kind in groep 3 of dat van een bachelorstudent Nederlandse taal en cultuur. Alleen zo komen we, zoals Siegenbeek zei, vooruit met dat geschenk “ 't welk alleen ons in staat stelt, de voortreffelijkheid van onzen aanleg boven de overige bewoonders van den aardbodem te handhaven.”